

XVI. YÜZYIL SONLARINDA SULTAN II. MURAD VAKFI'NİN RUMELİ'DEKİ YAĞCI REAYASI*

*Ahmet KÖÇ***

Öz: Sultan II. Murad'ın Edirne'deki imaretine sadeyağ temin etmeleri için Balkanlarda 22 kazada yaşayan yaklaşık iki bin vakıf reayası yükümlü kılınmıştır. Vakfa ait iki yağcı defterinde Balkanlardaki reayanın sayıları, yaşadıkları yerler ve miktarları ayrı ayrı kaydedilmiştir. Şimdiye kadar değerlendirilmemiş olan TT. d. 597 numaralı yağcı reayası defteri; H.989/1581-2 yılına ait olup yağcı reayasının durumu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Çalışmada incelediğimiz ikinci yağcı defteri ise 7108 numaralı olup H.1002/1593-4 yılına aittir. Kullanılan bu iki defter arasında reaya ile ilgili birtakım farklılıklar vardır. Yağcı reayasının kaydedildiği birinci defterde reayanın yaşadığı kazalar daha çok kırsal bölgelerde iken, ikinci defterde reayanın bir kısmının yerleşik hayata geçmiş olduğu, bir kısmının Doğu Rumeli taraflarına gittiği, diğer bir kısmının da vakıf yükümlülüğünden ayrılarak başka yükümlülüklerle kaydolduğu görülmektedir. Dolayısıyla Sultan II. Murad Evkafı'na sadeyağ vermekle yükümlü olan bu kişilerin neden farklı yerlere gitme veya farklı yükümlülüklerle geçme ihtiyacı hissettikleri soruları üzerinden XVI. yüzyıl sonlarında vakfın işleyişi ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Sultan, II. Murad, Vakıf, Yağcı reaya.

Peasants Providing Butter to the Pious Foundation of Sultan Murad II in Rumelia at the end of the XVIth Century

Abstract: Approximately two thousand peasants living in twenty-two locations in the Balkans and bound to the pious foundation of Murat II's imaret in Edirne were obliged to provide butter to the foundation. In the two account books of the foundation, the number of the peasants under this obligation; their habitation and the quantity of butter they had to produce are recorded separately. The account book numbered TT. d. 597 (H.989/1581-2) and the second one numbered 7108 (H.1002/1593-4) provide detailed information about these peasants. Both account books have not been examined previously and exhibit substantial differences essential to understand the transition of the said obligation upon the peasants.

While in the first account book, peasants obliged to provide butter to the foundation, live mostly in rural areas, within ten or so years, in the second account book, some of the peasants have adopted a sedentary life, some have moved to areas in Eastern Rumelia, whereas others have traded their obligation to provide butter to the foundation to other duties. Therefore, based on these observations, this study will seek answers to the reasons behind the migration of peasants and their opting to other obligations, in an effort to discuss the functioning of pious foundations in the last part of the XVIth century.

Keywords: Ottoman, Sultan, Murad II, Pious Foundation, Peasants providing Butter.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 09.10.2018 - 31.12.2018

**Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, ahmetkoc@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0001-2345-6789

Giriş

Vakıf Defterleri, Çalışmanın Amacı ve Sultan II. Murad Evkafı

Balkanlarda tabiat ve iklim koşulları bakımından verimli arazilere hükmeden Osmanlı Devleti, konargöçerleri bölgenin otlak ve su kaynaklarının kesiştiği bereketli topraklarda iskân etmiştir. Reayanın bölgedeki verimli arazilere yerleştirilmesi, hayvancılık faaliyetlerinin gelişmesine, süt ve süt ürünlerinin daha fazla üretilip tüketilmesine imkân yapmıştır. Bu durum yemek kültürünün ana maddesi olan hayvansal yağların¹ yakın ve uzak pazarlara ulaştırılmasına katkı sağlamıştır. Balkanlarda hayvancılık için uygun şartların olması, sektörün farklı şekillerde gelişmesine zemin hazırladı. Üretimin en önemli kısmını et ve süt ürünleri oluşturuyordu. Bunlardan biri olan sadeyağın uzun süre bozulmadan durabilmesi, bu gıdanın daha fazla üretilmesine yol açtı (Alpargu, 2008, s. 19).

Osmanlı coğrafyasında yemeklik yağlar denince ilk önce sadeyağ/*revgan-i sade* akla gelirdi. Bunun sebeplerinden biri, büyük bir kısmı hayvancılıkla geçinen Osmanlı toplumunun, iyi kalite sadeyağ üretimine sahip olmasıydı. Diğerleri ise sadeyağın bozulmadan uzun süre durabilmesiydi. Sadeyağın ömrünü sınırsız yapan husus, içine konan tuz miktarıydı. Tuz sayesinde yıllarca dayanabilen yağ, gün geçtikçe kıvamını da artırıyordu.

Osmanlı'da tüketimi önemli yer tutan sadeyağın, piyasaya yetecek kadar üretilmesi bir zorunluluktan ibaret değildi. Halkın tüketiminin yanı sıra sadeyağ, saray iâşesi için de önemliydi. Sadeyağ tedariki hassas bir konu idi ve devlet bu durumu "*ehemm-i umûrdan*" saymaktaydı. Bu, devletin yağ üretimi üzerinde hassasiyetle durmasına ve bir kısım reayayı belirli vergiler karşılığında yağ üretimine yönlendirmesine yol açtı. Aynı bir yükümlülüğe sahip bu kişilere yağcı reyası denilmekteydi.

Yağ üretimi; ülkedeki politikalara, salgın hastalıklara ve piyasa şartlarına göre şekilleniyordu. Kimi zaman hayvan hastalıklarının önüne geçilememesi, sadeyağ üretiminin azalmasına yol açabiliyordu. Örneğin XVI. yüzyılın ikinci yarısında ülke genelinde yaşanan hayvan kıtlığı, Kefe'de yağ fiyatlarının artmasına yol açınca sarayın gıda temini konusunda ilave önlemler alındı (Bilgin, 2000, ss. 148-228). XVI. yüzyılda Balkanlardan ve Anadolu'dan saray iâşesi için sadeyağ temin edildiği gibi aynı zamanda hem şehirlerde satılmak hem de vakıf

¹ Burada yemeklik yağdan kastedilen sadeyağdır. Kaynaklarda say yağı veya sarı yağ diye de anılan sadeyağ, tereyağın eritilip su oranı azaltılarak, tortusunun alınmasından elde edilen yağıdır. Bk. Marianna Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü*, (2014, s. 61).

imaretlerinde tüketilmek üzere yağ getiriliyordu. Çalışmada ele alınan Sultan II. Murad² Evkafı yağ ihtiyacını yine kendi vakıf reayasından temin etmiştir.

Sultan II. Murad Vakfı'nın hayrat ve akarâtı diğer padişah vakıflarından daha geniş ve daha büyüktür³. Bu çalışmada Sultan II. Murad Evkafı'na vergi olarak

² İki kez Osmanlı tahtına oturan Sultan II. Murad dürüst, mutedil ve müşfik bir hükümdar olarak tasvir edilir. Çağdaş kaynaklar onu; duygusal, iyi kalpli, tasavvufa, sanata ve ilme meraklı, hayırsever bir şahsiyet olarak zikretmektedir. II. Murad, hükümdarlığı sırasında payitaht olan Edirne'de üç büyük vakıf eseri yaptırmıştır. Bunlardan ilki *Üç Şerefeli* olarak adlandırılan cami ve etrafındaki yapılarıdır. Bu külliye içerisinde bir cami, iki medrese (*Medrese-i Atik* ve *Medrese-i Cedid*) ve bir muallimhane bulunmaktadır. Sultan II. Murad'ın Edirne'deki ikinci yapı grubu ise *Muradiyye Külliyesi*'dir. Padişahın üçüncü eseri ise Ergene Nehri üzerindeki bataklık, ormanlık ve eşkıya yatağı olarak zikredilen Uzunköprü kasabasını kurdurmasıdır. Sultan II. Murad vakfına gelir getirmesi için H.838/1435 yılında şehir içinde çarşı dükkânları, han ve bedesten inşa ettirmiştir (bk. Kramers, 1993, s. 595; İncalcık, 2006, s. 169; Uzunçarşılı, 1958, s. 13; Gökbilgin, 2007, s. 204; Orbay, 2014, s. 986).

³ Sultan II. Murad, Edirne'deki vakıf yapıları dışında Bursa, Üsküp, Alacahisar, İpsala, Selânik, Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinde hayır eserleri yaptırmış ve bu yüzden, "*ebu'l-hayrât*" unvanı verilmiştir. Onun memleketini genişletmek hususundaki mücahitliği, ilmî ve sosyal müesseseler kurması, edip ve şairleri himaye etmesi kendini diğer Osmanlı padişahlarından ayırmaktadır. bk. İncalcık, "Murad II", s. 171; Gökbilgin, *XV ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, s. 204. Sultan II. Murad'ın hayratının büyüklüğü, gelir getiren musakkafât ve müstegallâtının da geniş olmasını gerektirmiştir. Onun Bursa'daki vakıflarına gelir getiren mülkleri, yine Bursa ve çevresinde oluşturulmuştur. II. Murad Vakfı'na mensup Söğüt Yörükleri konargöçer hayat tarzını sürdürdükleri için *mukataa-i perakende* olarak kaydedilmişlerdir. Benzer şekilde Edremit vakıf reyası da konargöçerlerden oluşmaktadır. Vakıf perakende reyası kırsal bölgelerde oturduğundan vakfın buğday ve et ihtiyacını karşılamıştır. Diğer yandan Bergama kazasındaki vakıf reyasının tamamı yerleşik hayata geçmiş ve çeltik ekimi yaparak vakıf için pirinç üretmiştir. Dolayısıyla Sultan II. Murad'ın Bursa, Edremit, Tavşanlı, Söğüt ve Bergama'daki vakıf reyasının yükümlülükleri ile Rumeli'deki Yağcı reyasının yükümlülükleri arasında yakın bağ vardır. Bu bağlardan biri, Sultan II. Murad'ın imaretlerine üretim yapmalarıdır. Diğerleri ise vakfın imaretlerinde tüketilen gıda maddelerinin temininde sorun yaşanmaması için vakıf reyası arasında görev dağılımına gidilmesidir. Bahsedilen hususlar çerçevesinde düşünüldüğünde, Sultan II. Murad Vakfı'nın kuruluşundan itibaren sağlam bir yapıya kavuşturulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü vakfın; buğday, pirinç, et, tuz ve yağ gibi temel gıda maddelerinin fiyatlarında yaşanabilecek artışlardan etkilenmemesi için kendi reyasının ürettiği ürünleri imaretlerinde tüketmesi, piyasa şartları bakımından önemli bir tedbirdir. Bu sayede vakıf, kendi reyasından doğrudan vergi talep etmek yerine ürettikleri ürünlerin bir kısmını vergi olarak almıştır. Vakfın imaretlerinde tüketilen gıda maddelerini piyasadan satın almak yerine, doğrudan kendi vakıf köylerinde ikamet eden reyanın mahsullerinden karşılaması, imaretlerdeki giderleri bir miktar azaltmış olmalıdır. Bu uygulama vakıf kurumlarının sürekliliği açısından ne kadar önemli ise aynı şekilde reaya için de önemlidir. Nitekim vakıf reyası her sene vergi memurları

sadeyağı temin eden Yörük yağcı reyası üzerinde durulacaktır. Yağcı reyasının Balkan topraklarında yaşıyor olması tesadüf değildir. Çünkü Balkanlar tarımsal üretim ve hayvancılık için elverişli coğrafyaya sahiptir. Bölgede hayvancılık özellikle dağlık alanlarda konargöçer vaziyette yaşayan ve her yıl vakıf görevlilerine ürettikleri yağlardan üçer vukıyye yağ veren vakıf reyası tarafından üretiliyordu (Gökbilgin, 2007, s. 9).

Çalışmanın kaynaklarından biri; H.989/1581-82 tarihli yağcıyan defteridir⁴. Diğeri ise ilk defterden yaklaşık 12 yıl sonra tutulmuş H.1002/1593-94 tarihli vakıf defteridir. Çalışmada iki defterdeki yağcı reyasına ait bilgiler çeşitli açılardan karşılaştırılarak reyanın yaşadığı yerler, onların bu sürede göç edip etmedikleri, eğer göç etmişlerse nereye gittikleri ve bu yer değiştirme sürecinin neden gerçekleştiği soruları üzerinde durulacaktır. Sonuçta elimizdeki TT. d. 597 numaralı yağcı defteriyle, 7108 numaralı vakıf tahrir defterinin karşılaştırılması, Balkanlardaki II. Murad Vakfı'nın işleyişi hakkında aydınlatıcı bilgiler elde etmemize imkân sağlayacaktır.

a. Defterlerde Yağcı Reyası Kayıtları

Rumeli'nin fethinden sonra padişahlar yeni ele geçirilen toprakları şenlendirmek amacıyla bir taraftan Anadolu'dan gelen grupları bölgeye yerleştirirken, diğer taraftan da zorla yapılan sürgünlerle bölgedeki iskânı şekillendirmişlerdir (İnbaşı, 2002, s. 4). Nitekim Rumeli'yi fetheden askerî grupların arkasından yörükler, şeyhler ve dervişler gelerek Türk yerleşiminin çekirdeğini oluşturmuşlardır (İnalçık, 2005, s. 14; Başar, 2011, s. 225). Zaman içerisinde fethedilen yerlerde uygulanan yönetim ve kültür politikaları toplumun Rumeli'yi benimsemesine, yerleştiği toprakları vatan hâline getirmesine yol açmıştır. Bu bağlamda hayvancılıkla geçinen, konargöçer hayat biçimini sürdüren II. Murad vakıf reyası; pınar, dere, kuyu ve nehir gibi su yataklarını takip etmişlerdir. Yağcı reyasının kaydedildiği defterlere bakıldığında, kırsal yerleşmelerin izleri göze

gelmeden sadeyağını hazır ederek aidiyet duygusu kazanmış olmalıdır. bk. Sadullah Gülten, "XVI. Yüzyılda Söğüd Yörükleri", *Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 50, (Ankara 2009), s. 238; Üçler Bulduk, "İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, (Ankara 1997), s. 44; Ahmet Köç, "Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit Mukataaları(1530-1641)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 30, (Ankara 2011), s. 70; K. Orbay, "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi(1608-1641)", *İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Mecmuası*, 61-2, (İstanbul 2011), s. 310; K. Orbay, "Edirne Muradiye Vakfı'nın Mali Yapısı ve Gelişimi", *Bellekten* 283, (Ankara 2014), s. 985.

⁴ TT. d. 597 numaralı defterdeki yağcı kanunnamesini daha önce Ömer L. Barkan görmüş ancak ayrı bir yayında kullanmamıştır. Bk. Barkan, Ö. L. (2001). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Kanunlar I*, (ss. 245- 246). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

çarpmaktadır. Nitekim Bayram, Seydi, Hoşkadem, Tersane, Taşlı, Dokuz, Hacı, Ak, Söğüd, Şakir, Kayıp, Halka, Eyüp, Subaktı, Arabacı, Turasan ve Şeker pınarları gibi; Sarıca, Balıklı, Doğan, Çam, Taşlık, Arpa, Değirmen, Pınar, Davar, Uzun ve Balkır dereleri yağcı reayasının yaşadığı coğrafyayı ortaya koymaktadır (TKGM, TT. 561).

Kırsal bölgelerde sürülerini otlatarak hayatlarını sürdüren vakıf reayasının durumu, defterdeki diğer yer isimlerinden de takip edilebilmektedir. Örneğin defterlerde geçen; Çavuşviranı, Çakılviranı, Sarıyar, Göktepe, Çürükçü Bayırı, Merkep Çayırı, İnceğiz ve Vadi-yi Kabağağaç gibi yer isimleri bölgenin fizikî yapısı hakkında ipuçları vermektedir. Yine vakıf reayasının bölgede dağlık, tepelik ve ıssız alanlarda küçük gruplar hâlinde hayat sürdürdüğünü; Çarıklı, Umur, Ali, Yörük, Şir Murad, Kara, Obacık, Musa Çakal, Kulu, Turgud, Yörük Ali, Turgudlu, Beylerce ve Kara Obalardan çıkarmak mümkündür. Zaten vakıf reayasının yükümlülüğünün revgan-i sâde olması başlı başına bu grupların nasıl bir hayat biçimine sahip olduklarını açıklar niteliktedir. Sonuç olarak yağcı reayasının neredeyse tamamı kırsal bölgelerde yaşarken defterin birkaç yerinde geçen *nefs* terimi -az da olsa- kasabalarda sakin vakıf reayasının olduğunu göstermektedir⁵.

XVI. yüzyılda konargöçer şekilde hayatlarını idame ettiren, hariç reaya olarak sınıflandırılan Yörük yağcı reayasının takibini yapmak oldukça güçtür. Konargöçer reayanın hareketli bir topluluk olmasından dolayı, onların ne zaman hangi bölgede olacakları, reaya olarak kayıtlarının nerede tutulduğu, vergilerini nerede verecekleri, vakıf mütevellisinin ciddi bir organizasyon yapmasını gerektirmekteydi. Ancak bütün bu zorluklara rağmen, Osmanlı toprak düzeninde reayanın yer değiştirmesi onun yükümlülüklerinin bitmesi anlamını taşımamakta, yeni yerleştiği bölgenin yükümlüsü olmasını sağlamamaktaydı. Bu yüzden reayanın yeni yerleştiği bölgede perakende olarak kaydedilip, yine eskisi gibi yükümlüklerini sürdürdüğü görülmektedir.

Vakıf mütevellisinin perakende olarak farklı bölgelerde yaşayan kişileri tahrir ettirerek takip etmesi, müfredat defterleri hazırlatmasına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda daha fazla masraf ve daha fazla plan yapmayı gerektiriyordu. Çünkü perakende olarak nehir yataklarında veya su boylarında yaşayan hareketli reayanın varlığı, vergi toplamanın temel zorluklarıydı. Demek oluyor ki yağcı reayasının yerleşik hayatı henüz benimsememiş olması, vakıf reayasının sık sık tahrir edilmesini zorunlu kılmıştır⁶. Yağcı defterlerinin vurgulamaya çalıştığı

⁵ Örneğin Nefs-i Kırkkilise'de dört, Nefs-i Hâss-ı Mahmud Paşa'da iki vakıf reyası bulunmaktadır (bk. BOA. TT. d. 597, v. 2-27b).

⁶ II. Murad Vakfı yağcılarında çift mutasarrıf olanlar on ikişer akçe resm-i çift, olmayanlar altışar akçe resm-i duhânlarını müştereken vakfa verdikleri hâlde, eşkinci ve yamaklar âdet-i ağnamlarını miriye yağcılar ise bütün vergilerini vakfa verirlerdi.

hususlar; konargöçer vaziyette yaşayan vakıf reayasının takibi, vergi vermemek için farklı reyalık iddialarını gündeme getirenlere kalıcı cevap verebilmeyi gerektirmekteydi. Bu yüzden Balkanlardaki konargöçer vakıf reayasını zapturabt altına almak, yerleşik reayayı kontrol etmekten daha zordur.

Sultan II. Murad Vakfı'nın Rumeli'deki reayasını anlatan pek çok vakıf defteri olmakla birlikte bunlardan sadece birkaçında ayrıntılı olarak yağcı reayasından bahsedilmektedir. 597 numaralı defter, Sultan II. Murad Vakfı'nın Balkanlarda 22 kazada dağınık hâlde yaşayan reayasını anlatan ilginç defterlerden biridir. Diğer yandan çalışmada kullanılan 7108 numaralı defter ise Balkanlardaki hem yerleşik hem de konargöçer şekilde hayatını idame ettiren vakıf reayasını özetlemektedir⁷. Esasında 7108 numaralı evkaf defteri de bir müfredat defteri olmakla birlikte, TT. d. 597 numaralı defter gibi mufassal müfredat defteri değildir. Hacim olarak TT. d. 597 numaralı defter, 7108 numaralı evkaf defterinden daha küçüktür. Nitekim TT. d. 597 numaralı defter 55, 7108 numaralı defter ise 95 varaktır. 7108 numaralı defterin içerisinde Sultan II. Murad Evkafı'nın konargöçer şekilde yaşayan yağcı reayasının yanı sıra; Edirne, Babaeski, Bergoz, Vize, Hayrabolu, İpsala, Gümülcine, Filibe, Zağra-i Eskihişar, Yanbolu ve Siroz kazalarında yerleşik vaziyette yaşayan vakıf reayası da anlatılmaktadır⁸.

TT. d. 597 numaralı mufassal tahrir “Defter-i Yağciyân-ı Evkâf-ı İmâret-i Âmire-i Merhûm mağfur-leh Sultan Murad Hân tâbe serâhû ebnâ-i Yağciyân-ı mezburân ve mücerredân ve sağîrân-ı ebnâ-i mezburân. El- vâki’ fî zaman-ı tahrir-i Yakub ül-hakîr ül-müderriş bî medreseti’l- câmi’-il ‘Atîk, el-me‘mûr’üt- tahrîr-i ‘âlâ mâhûve’l hakîk bî- ma‘ârifet-i ‘Aliy-yil mütevellî bi’l- evkâfi’l mezbûr el vâki’

Bu yüzden II. Murad Vakfı'nın imaretinin yağcıları özel kanunname ile statüleri tespit edilerek; Gümülcine, Hasköy, Eski Zağra, Akçakızanlık, Yeni Zağra, Yanbolu, Filibe, Ahyolu, Vize, Dimetoka, Babaeski, Kırkkilise, Mahmud Paşa ve Pravadi kazalarına gönderilmiştir (bk. Gökbilgin, 2007, s. 209).

⁷ 7108 Numaralı Sultan II. Murad Evkaf Defteri'nin sadece 72b-95a varakları arasında yağcı reayasından bahsedilmektedir. H.1002/1593-94 tarihli bu defter, B. Ürekli ve D. Yörük tarafından daha önce ilim âlemine sunulmuş fakat yağcı reayası açısından incelenmemiştir.

⁸ Defterin giriş kısmında; Evkaf Nazırı Dârüssaâde Ağası Mehmed'in, yeni bir tahrir yaptırma gerekçesi anlatılmaktadır. Sultan II. Murad Evkafı'na bağlı Dârü'l-hadis Medresesi Müderrisi Mevlana Şucâ' tahrir emini olarak belirlenip bölgeye gönderilmiştir. Tahrir emini; Gümülcine, Sultanyeri, Yenice-i Karasu, Hasköy, Zağra-i Atîk, Yenice-i Zağra, Filibe, Yanbolu, Çirmen, Dimetoka, Mahmud Paşa, Ahyolu, Hatunili, Ruskasrı, Sernab, Çardak, Uzuncaova, Silistre, Emir Fakih, Yenipazar, Tırnovi, Çırpan kazalarındaki perakende yağcı reayasını kaydetmiştir. Söz konusu H.1002/1593-94 tarihli ve 95 varaklı yağcı defterinde 22 kazada 108 köyde hem yerleşik hem de perakende vakıf reayası bulunmakta olup bunlardan yıllık 91.307 akçe vergi toplanmaktadır.

fi 989" şeklinde başlamaktadır⁹. Defterin devamında ise tahrir yapmak üzere gönderilen Yakub Efendi'nin reayayı kayıt altına alma, vakıfta sürekliliği sağlama çabası olarak ifade edebileceğimiz kısımlar vardır. Yakub Efendi, yağcı reayasının yaşadığı 22 kazaya farklı memurlar atamak suretiyle onların tuttuğu kayıtları birleştirmiştir. Sonuçta tahrir yapma görevini tamamlayan Yakub Efendi, Sultan II. Murad Evkafı'na gelecek *rûgan-ı sâde* miktarını öngörülebilir hâle getirerek bir anlamda, Edirne'deki imaret mutfağının geleceğini garanti altına almaya çalışmıştır.

TT. d. 597 numaralı defter, önce reyanın bağlı bulunduğu kazanın ismini, ardından kasaba ve köy isimlerini vermektedir. Daha sonra ise o bölgede vakıf adına vergiyi toplayacak memuru ve hemen altında da vergi vermekle mükellef olan vakıf reayasını kaydetmiştir. Kayıt şekilleri bakımından defterler, reayayı buldukları yerlerde kayıt altına alma esasına dayandığından aynı zamanda bir tespit defteri olarak nitelendirilebilir. Zaten defterin son kısmında verilen Yağcıyan Kanunnamesi de bu hususu doğrulamaktadır.

TT. d. 597 numaralı defterde yağ vermekle yükümlü vakıf reayasının kayıtlarına bakıldığında bunların üç kısımdan oluştuğu görülür. Bunlardan ilki; tahririn yapıldığı tarihte vergi vermekte yükümlü olan kişilerin kayıtlarının tutulduğu kısımdır. İkinci kısım ise mücerred yani evlenmemiş durumdaki bekâr vergi yükümlülerinin anlatıldığı kısımdır. Son kısımda ise vakıf reyasındaki sağır yani küçük erkek çocukları kaydedilmiştir.

Mufassal yağcı tahririnde vakıf reayasının kaydedildiği ilk kısım "Defter-i Yağcıyan-ı Evkâf-ı imaret-i âmire-i merhûm mağfur-leh Sultan Murad Hân tâbe serâhû..." şeklinde başlamaktadır. Devamında ise yağcı reayasının isimleri yazılmıştır. Bu isimlerin altında reyanın sadeyağ yükümlülüğü miktarı olan üç rakamı konmuştur. Yağcı yükümlüsü reyanın kaydının tamamlanmasından sonra tekrar kaza, kasaba ve köy isimleri belirtilerek mücerred reyanın kaydına geçilmiştir. Defterde bu kısım "ebnâ-yi mücerredân-ı Yağcıyan der imaret-i âmire-i merhûm mağfur-leh sultan Murad Hân tâbe serâhû der mahmiye-i Edirne" şeklinde başlamaktadır Tahririn yapıldığı tarihte evlenmemiş mücerred statüdeki reyanın isimlerinin altına -bütün tahrir defterlerinde olduğu gibi- Arapça mim (ا) harfi konmuştur (BOA. TT. 597, 39a).

Öte yandan, diğer tahrir defterlerinde olmayan, muhtemelen vakıf teşkilatıyla ilgili olarak çocuk yaştakiler de deftere kaydedilmişlerdir. Defterde sağır yani küçük erkek çocuklarının kaydedildiği son kısım; "ebnâ-yi sağırân-ı yağcıyan Sultan Murad Hân tâbe serâhû der mahmiye-i Edirne" başlığıyla başlamaktadır.

⁹ Ömer L. Barkan, incelemiş olduğumuz TT. d. 597 numaralı defteri, eski kayıt numarası (571) ile görmüş ve sonundaki kanunnameyi eserine almıştır (bk. Barkan, 2001, s. 245).

Yağcıyân defterinde sağır olarak nitelendirilen küçük erkek çocuklarını belirtmek için isimlerinin altına Arapça sad (ص) harfi konmuştur (BOA. TT. 597, 48a).

b. Yağcı Defterlerinde Vakıf Reayasının Vaziyeti

H.989/1581-82 tarihli ilk yağcı defteri, çeşitli açılardan vakıf reayasının durumuna ışık tutmaktadır. Defterin ışık tuttuğu hususlardan ilki, konargöçer yağcı reayasının kazalara göre dağılımında bir denge olmamasıdır. Bu durum konargöçer hayat biçiminin tipik özelliklerinden birisidir. Öte yandan tahriri hazırlayan Yakub Efendi; kayıtlarını kaza, kasaba ve köy sıralamasına göre değil, yönlere göre yapmıştır. Batıdan başlamak suretiyle kuzey ve güneydeki kazaların reayasını kaydeden tahrir emini, en son olarak güneyde imaretin bulunduğu Edirne kazasındaki reayayı kaydetmiştir.

II. Murad Evkafı İmareti'nin yağcı reayası, H.965/1557-58 tarihindeki tahrirde 1008 kişidir ve 33.997 akçe vergi vermektedir (Gökbilgin, 2007, s. 209). Oysa H.989/M.1581-82 tarihli yağcı tahririnde reaya sayısı 1988'e çıkmıştır. Reaya sayısının 1008'den 1988'e yükselmesi, Osmanlı coğrafyasındaki hızlı nüfus artışıyla ilişkilidir. Zaten bu çalışmada üzerinde durmaya çalıştığımız temel hususlar da bu meyandadır. Yani "Bölgede nüfus hızla artarken, vakıf reaya sayısı neden gerilemeye başladı?" Bu sorudan hareketle yaşanan demografik felaketle birlikte, vergilerin düşmesi ve vakfın mali yapısının bozulması süreçleri ele alınacaktır.

H.965/1557-58 tarihindeki tahrirde vergi yükümlüleri kazalara göre tasnif edildiğinde en fazla yağcı reayası Gümülcine'de bulunmaktadır. Gümülcine'de kayıtlı 100 farklı bölgede, 534 yağcı reayası yaşamaktadır. Bu durum Sultan II. Murad Evkafı reayasının neredeyse %27'sinin Gümülcine kazasında yaşadığını göstermektedir. Gümülcine kazasında reayanın fazla olması, şehrin fethiyle yakından ilgilidir. Fetihden önce az nüfusa sahip olan kaza, fetihden sonra Yörüklerin yerleştirilmesiyle hızla büyümüştür (Kiel, 1996, s. 268).

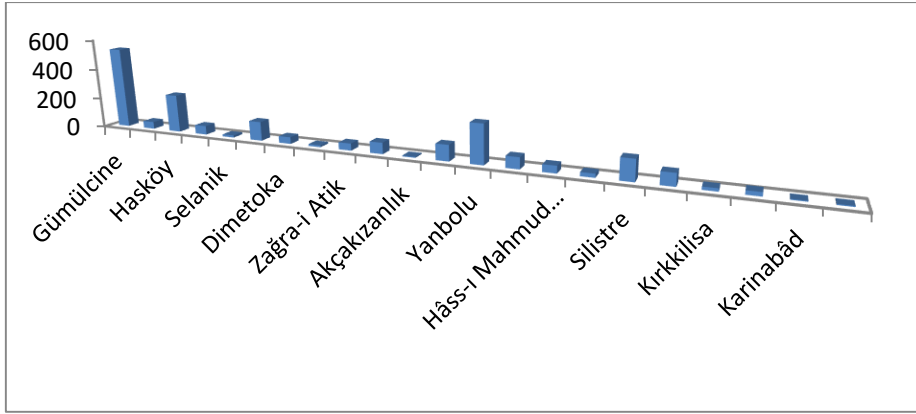
Tablo 1'de en fazla vakıf reayası bulduran kazalar sıralanmıştır. Buna göre, Gümülcine'den sonra en fazla reaya, 255 reaya ile Yanbolu'dadır. Kazadaki 46 yerleşim yerinde 255 reaya kayıtlı olduğuna göre, toplam reayanın %12,8'i bu kaza sınırları içerisinde yaşamaktadır. Yanbolu kazası geniş bir ova üzerinde kurulmuş olup aynı zamanda Tunca Nehri'nin güzergâhındadır. Konargöçer Yörüklerin, Yanbolu kazası kırsalına yoğun olarak yerleşmeleri, bölgenin nüfusunu arttırdığı gibi aynı zamanda şehir ekonomisinde değişime yol açmıştır. Böylece kazanın ekonomisinde deri, yün, keçe ve pastırma imalatı hızla büyümüştür (Kiel, 2013, s. 314; Şahin, 2013, s. 74).

Tablo 1. H.989/M.1581-82 Tarihli Defterde Yağcı Reayasının Kazalara Göre Dağılımı

Kaza Adı	Reaya Sayısı	Reaya Köyler	Mücerred Sayısı	Mücerredlerin Yaşadığı Köyler	Sağır Sayısı	Sağırlerin Yaşadığı Köyler
Gümölcine	534	100	108	41	80	26
Çirmen	47	5	18	2	13	1
Hasköy	248	49	42	21	47	13
Filiba	58	19	6	2	-	-
Selânik	14	6	-	-	-	-
Sultanyarı	125	10	35	10	29	6
Dimetoka	44	5	3	1	-	-
Yenice-i Karasu	12	3	-	-	-	-
Zağra-i Atik	46	10	2	2	-	-
Çırpan	73	21	6	4	-	-
Akçakızanlık	6	3	1	1	-	-
Yenice-i Zağra	104	20	2	2	47	15
Yanbolu	255	46	63	13	55	8
Tırnova	74	7	18	6	14	5
Hâss-ı Mahmud Paşa	49	8	1	1	7	4
Edirne	25	11	-	-	-	-
Silistre	136	33	15	7	4	2
Şumnu	80	11	14	4	-	-
Kırkkilisa	21	9	-	-	-	-
Yenipazar	25	1	26	4	-	-
Karınabâd	6	1	3	1	-	-
Kızılağaç	7	3	-	-	-	-
Yekün	1988	388	363	122	296	80

Reaya sayısı bakımından Yanbolu ile hemen hemen aynı sayıya sahip olan Hasköy kazası, Rodop Dağları'nın eteklerinde kurulmuştur. Vakfın, Hasköy'deki 49 yerleşim yerinde 248 reayası kayıtlıdır. Yağcı reayasının buralarda fazla olması, yine Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye yaptığı iskânlarla yakından ilgilidir

(Selçuk, 2002, s. 179). Aynı şekilde Hasköy kazasında tarımın yanı sıra hayvancılığa bağlı dericilik sektörünün ön plana çıkması konargöçerlikle ilişkilidir (Şahin, 1997, s. 391). Bu durumda Sultan II. Murad Vakfı'nın yağcı reayasının büyük kısmının Gümülcine(534), Yanbolu(255) ve Hasköy(248) kazalarında olması tesadüf değildir. Çünkü bu kazalar coğrafi konumları ve iklim özellikleri ile onlara önemli imkânlar sunmuştur¹⁰.

Grafik 1. Kazalara Göre Yağcı Reayası Sayıları

Yağcı Kanunnamesi'nde konargöçerlerin hayvancılık faaliyetleri nedeniyle *âdet-i ağnam* ödedikleri; *beher sene vukıyyesi 400 dirhem hesabıyla üçer vukıyye*¹¹ yağ verip avarızdan ve *tekâlif-i örfiyeden* muaf tutuldukları belirtilmiştir¹². Sultan II. Murad Evkafı yağcı reayasının 1988 kişiden oluştuğu düşünüldüğünde, vakıf reayasının yıllık olarak Edirne İmaretine (standart 1 okka= 400 dirhem = 1,282 kg) 2.542 kg sadeyağ temin ettikleri görülür¹³. Diğer bir ifade ile vakıf yönetimi yıllık 2,5 tonun üzerinde tereyağını araçlar vasıtasıyla Edirne'deki imarete aktarmaktadır¹⁴.

H.989/1581-82 tarihli Yağcıyan defterindeki mücerred/bekâr vergi yükümlülerine gelince; mücerred olarak kaydedilmiş kişiler vakfa, yıllık 8 akçe

¹⁰ En az yağcı reayası Karınabâd'da 5, Kızılağaç'ta 6 ve Akçakızanlık'ta 6'dır.

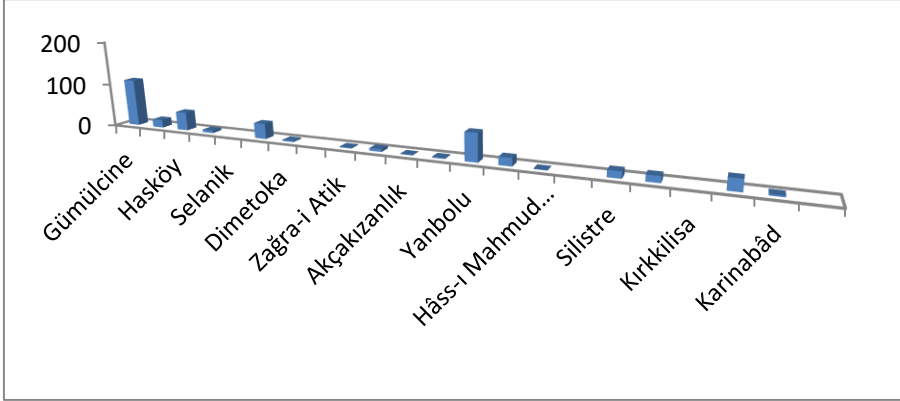
¹¹ Vukıyye/kıyye, ağırlık ölçüsü olan okkanın 400 dirhemlik kısmına denir. Bu durumda 1 okka 400 dirhemdir(1,282 kg). Bk. H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ*, s. 253.

¹² Mücerred ve sağır olarak kaydedilenler bunun dışındadır. bk. *BOA. TT. d. 597, v.56a.*

¹³ Kanunnamede açıkça belirtildiği üzere hesaplamada 1 okka=400 dirhem hesabının dikkate alınacağı belirtilmiştir.

¹⁴ Güncel hesapla, 1 kg tereyağını 30 liradan sayarsak (30X2542kg=) yaklaşık değeri 76.260 liradır. Öte yandan XVI. yüzyılın ikinci yarısında Süleymaniye İmaretine senelik 11,9 ton revgan-i sade alınmıştır. Bk. Yerasimos. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü*, s. 63.

*resm-i mücerred*¹⁵ vermekle yükümlüdürler. Mücerredlere kazalar bazında bakıldığında en fazla mücerred reaya yine Gümülcine kazasında olmakla birlikte kazadaki mücerred sayısı-vergi yükümlüsü reayaya göre- çok daha azdır. Nitekim kazaya bağlı 100 bölgede 534 vakıf reayası yaşamakta iken, bu yerleşim yerlerindeki mücerred sayısı sadece 108'dir.

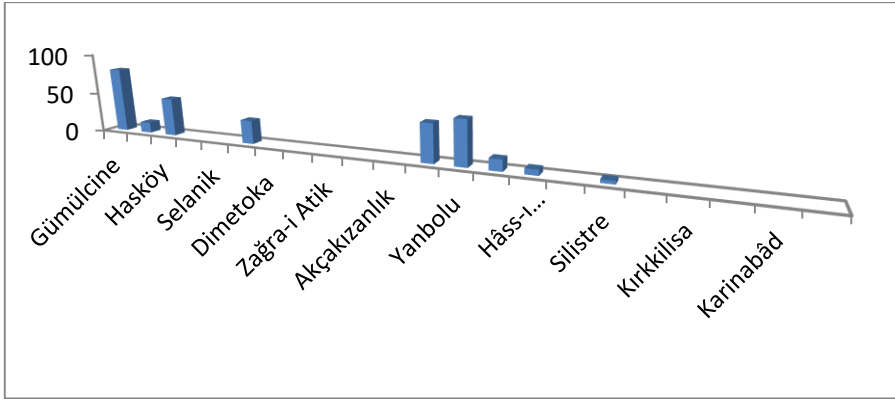

Grafik 2. Mücerred Vakıf Reayasının Bulunduğu Kazalar

Kazalar bazında ele alındığında mücerred statüsündeki vakıf reayası hızla azalmaktadır. Örneğin Gümülcine'de sadece 41 yerleşim yerinde 108 mücerred kayıtlıdır. Yağcı reayasının 100 yerleşim yerinde yaşadığı düşünüldüğünde, bu yerleşmelerin 59'unda hiç mücerred reaya kaydı yoktur. Gümülcine'de babadan oğula geçen vakıf mükellefiyetliğinde yaşanan düşüşü daha net ifade etmek gerekirse yaklaşık olarak her 5 aileden sadece birinde mücerred reaya kaydı vardır. Mücerred statüsündeki reayanın sayısında görülen bu düşüş, erkek çocuk sayısının azalması ile açıklanabilse de esasında bu durum gelecek yıllar için büyük sorunların habercisi olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan mücerred reaya sayısındaki azalma sadece Gümülcine kazasına mahsus değildir. Aynı şekilde en fazla vakıf reayasının bulunduğu Hasköy, Yanbolu, Çirmen, Filibe, Sultanyeri, Dimetoka, Zağra-i Atik, Çırpan, Akçakızanlık, Yenice-i Zağra, Tırnova, Hâss-ı Mahmud Paşa, Silistre, Şumnu, Yenipazar ve Karınabâd kazalarında da mücerred sayısı azalmıştır. Bahsedilen bu kazalardaki mücerred reaya sayıları yarıdan aşağıya düşmüş olmakla birlikte esas sorun mücerred reaya sayısının tamamen tükendiği Selânik, Yenice-i Karasu, Edirne, Kırkkilisa ve Kızılağaç kazalarındadır.

¹⁵ Evli olmayan bekâr, anasına ve babasına muhtaç olmayan, geçimini kendi temin edebilen vergi mükellefleri anlaşılmalıdır. Müslüman olanlar genelde altı akçe vergi verirdiler. Bk. M. A. Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları 2011, s. 493.

Yağcıyan defterinin son kısmında *ebnâ-yı sağırân* olarak kaydedilen küçük çocuklar ise vakıf reayasının geleceğini temsil etmektedir. Defterde *ebnâ-yı sağırân* olarak 22 kazada belirtilen çocuk sayısı sadece 296'dır. Söz konusu defterde kayıtlı 1988 reaya, 363 mücerredin olduğu düşünülürse, sağırların sayısının 296 kişi olması oldukça düşündürücüdür.

Grafik 3. Yağcı Defterine Göre Sağır Reayanın Bulunduğu Kazalar

Deftere sağır olarak kaydedilmiş az sayıdaki reaya çocukları kazalara göre tasnif edildiğinde yine en fazla çocuk Gümülcine'dedir¹⁶. Kazada 534 vakıf reyası, 108 mücerred ve 80 sağır bulunmaktadır. Defterdeki mücerred ve sağır olarak nitelendirilen küçük erkek çocuklarının sayılarındaki azalma, nüfus yapısı bakımından başka hususları da akla getirmektedir. Örneğin yerleşim yerleri açısından bakıldığında 80 sağırin, 26 köyde bulunduğu düşünülürse, Gümülcine'deki diğer 74 köyde, erkek çocuk kaydı hiç yoktur.

Câmî'i Atık müderrisi Yakub Efendi'nin hazırladığı yağcı defterinde söz konusu sağır sayısındaki düşüş oldukça dikkat çekicidir. Nitekim Silistre gibi 33 yerleşimde 136 reayanın bulunduğu bir yerde, sağır sayısı sadece 4'tür. Bunun dışında; Filibe, Selânik, Dimetoka, Yenice-i Karasu, Zağra-i Atık, Çırpan, Akçakızanlık, Edirne, Şumnu, Kırkkilisa, Yenipazar, Karinabâd ve Kızılağaç kasabalarında sağır kaydı bulunmamaktadır¹⁷.

Grafik 3'te belirtilen ve "Hayvancılıkla geçinen vakıf reayasının mücerred ve sağır miktarları neden azaldı?" sorusu burada önem kazanmaktadır. Bir kere kırsalda yaşayan reayanın gerek hayat biçiminin zorluğu, gerekse emek gücüne dayalı işlerle uğraşıyor olmaları daha fazla çocuk yetiştirmeyi gerektirirken, tam

¹⁶ Yüzdelerle ifade edilirse, defterde kayıtlı küçük çocuk sayısının %27'si Gümülcine'de, %18'i Yanbolu'da, %15'i Hasköy'de yaşadığı düşünüldüğünde küçük çocukların %60'ı bu üç kazada bulunmaktadır.

¹⁷ Sağır sayısı bakımından; Sultanyarı, Hasköy, Çirmen, Gümülcine, Yenice-i Zağra, Yanbolu ve Tırnova diğer kazalara göre daha iyi durumdadır.

tersine erkek çocuk sayısı hızla azalmıştır. Nitekim bu durum XVI. yüzyılın ilk yarısında görülen hızlı nüfus artışının yavaşlamaya başladığının işaretidir. Dolayısıyla XVI. yüzyıl sonlarında sultan II. Murad Vakfı'nın, hem mücerred hem de sağır reaya sayılarındaki dikkat çekici azalma, yükümlülükleri gelecekte yerine getirecek kişi sayısının hızla azaldığını göstermektedir¹⁸.

Diğer yandan H.989/1581-82 tarihli 597 numaralı tahrirde vergi veren mücerred ve sağır statüsündeki kişilerin hızla azalması, 12 yıl sonra yani, H.1002/1593-94 tarihinde ikinci bir tahriri zorunlu kılmıştır. İkinci tahrir birinci tahrirle karşılaştırıldığında reaya sayısının azalması yanında, reayanın dağılmaya başladığını, kaçgun reayanın olduğunu ortaya koymaktadır. Muhtemelen yağcı reayasının durumunun kötüleşmesi, onların perakende şekilde çevredeki kazalarda dolaşmaya başlamasına yol açtığından, perakende vaziyette köylerini terk ederek dolaşmaya başlayan yağcı reayası, H.1002/1593-94 tarihinde hazırlanan ikinci vakıf tahriri ile güncellenmek zorunda kalmıştır.

Coğrafi olarak vakıf reayasının iki tahrir arasındaki yer değiştirmesini harita ile tespit etmek mümkündür (bk. harita 1). H.989/1581-82 tarihli tahrirde Sultan II. Murad Vakfı'nın yağcı reayası; Gümülcine, Çirmen, Hasköy, Filibe, Selânik, Sultanyarı, Dimetoka, Yenice-i Karasu, Zağra-i Atik, Çırpan, Akçakızanlık, Yenice-i Zağra, Yanbolu, Tırnova, Mahmud Paşa, Edirne, Silistre, Şumnu, Kırkkilise, Yenipazar, Karinabâd ve Kızılağaç'ta yaşamaktadır. Oysa bu tarihten 12 yıl sonra hazırlanan ikinci tahrirde reaya yer değiştirdiği için kazaların bir kısmı kaydedilmemiş ve buna bağlı olarak kazalardaki yağcı reayası sayıları da azalmıştır.

H.1002/1592-93 tarihli ikinci yağcı tahririnde vakıf reayası; Gümülcine, Sultanyeri, Yenice-i Karasu, Hasköy, Zağra-i Atik, Yenice-i Zağra, Filibe, Yanbolu, Çirmen, Dimetoka, Mahmud Paşa, Ahyolu, Hatunili, Ruskasrı, Sernab, Çardak, Uzuncaova, Silistre, Emir Fakih, Yenipazar, Tırnovi, Çırpan kazalarında ikamet etmektedir. Dolayısıyla, H.1002/1593-94 tahririnde; bir önceki tahrirde olan Selânik, Akçakızanlık, Edirne, Şumnu, Kırkkilise, Karinabad ve Kızılağaç kazalarında yağcı reayası kaydı yoktur. Meseleye tersinden bakarsak birinci tahrirde bulunmayan; Ahyolu, Hatunili, Ruskasrı, Sernab, Çardak, Emir Fakih,

¹⁸ XVII. yüzyılda Balkanlarda nüfusun bir önceki yüzyıldaki gibi artmadığı, özellikle Bruce McGowan, Maria N. Todorova ve Kayhan Orbay tarafından dile getirilmektedir. Bölgedeki nüfus azalmasını bazı araştırmacılar demografik felaket olarak ifade ederler. bk. Bruce McGowan, *Economic Life in the Ottoman Europe; Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), p. 36; Maria N. Todorova, "Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?", *Etudes Balkaniques*, 2 (Sofia 1988), p. 62; K. Orbay, "Edirne Muradiye Vakfı'nın Mali Yapısı ve Gelişimi", *Belleten*, 283 (Ankara 2014), s. 998.

Yenipazar kazaları ilk kez bu ikinci tahrirde görülmüştür. Bu durum yağcı reayasının çeşitli sebeplerle yer değiştirdiğinin en açık kanıtıdır (bk. harita 1).

Dârüssaâde Ağası Mehmed, H.1002/1593-94 tarihinde ikinci vakıf tahririni Dârü'l-hadis Medresesi Müderrisi Mevlana Şucâ'ya hazırlattırmıştır. Yeni tahrirde; Gümölcine, Sultanyeri, Yenice-i Karasu, Hasköy, Zağra-i Afîk, Yenice-i Zağra, Filibe, Yanbolu, Çirmen, Dimetoka, Mahmud Paşa, Ahyolu, Hatunili, Ruskasrı, Çardak, Uzuncaova, Silistre, Emir Fakih, Yenipazar, Tırnovi, Çırpan kazalarındaki yağcı reyası içerisinde hem yerleşik hem de konargöçerlerin olduğu görülmektedir. Bu yüzden 7108 numaralı defterde şehir, kasaba, köy ve cemaat isimlerinden sonra reaya isimleri kaydedilerek yerleşik ve perakende olanlar belirtilmiştir (BOA. EV. d. 7108, 41b).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Braudel ve takipçilerinin ifade ettiği gibi küçük buzul çağının etkilerine bağlı olarak Osmanlı Devleti duraklama dönemine girmiş, vakıf müesseselerinde bir takım kalıcı sorunlar ortaya çıkmıştır (Lu, 2018, s. 225). Bu yüzyılda Osmanlı mali sisteminde yapısal olarak uygulama ve vergilendirmede önemli değişiklikler yaşanmıştır (Tabakoğlu, 1985, s. 46; İnalçık, 1985, s. 311). Nitekim yapılan bu değişikliklerin bir kısmı kalıcı olurken, bir kısmı acil mali ihtiyaçları karşılamaya yönelik geçici tedbirler şeklindedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tımar kadrolarının dolmaya başlaması, askerî anlamda toplumsal hareketliliğin önünün kapanması anlamını taşıdığından, tımar sisteminde çözülme, akabinde, Celâlî olaylarının artmasına yol açtı. Anadolu'da Celâlî olayları yaşanırken genel ekonomik darlığa rağmen, devletin artan savaş masrafları ve giderleri karşılamak amacıyla avarız türündeki vergilerin sıkça toplandığı görüldü. Nitekim bir süre sonra avarız vergileri sürekli hâle gelerek köylünün büyük bir yoksulluk içerisine düşmesi ile artan murabahacılık reyanın toprağını kaybetmesine yol açtı (Öz, 2009, s. 35; Koç, 2005, s. 229).

Devletin yaşadığı sorunlar, vakıf müesseselerini de etkiledi. Celâlî olaylarının oluşturduğu belirsizlikle birlikte, fazla vergi tahsili ve fiyatların artması Balkanlardaki vakıflarda birtakım belirsizlikler oluşturdu. Bu yüzden Sultan II. Murad Vakfı'nın yağcı reyasından bazıları çeşitli sebeplerle ikamet ettikleri bölgelerden ayrılmaya başladılar. Anadolu'daki kadar olmasa da yağcı reyasının ikamet ettiği yerleri terk etmesi, Balkanlarda da birtakım bozulmanın olduğunu göstermektedir. Nitekim Siroz ve Yanbolu kazalarında yaşanan sorunlar buna örnek gösterilebilir. Defter kayıtları, Balkanlardaki reyanın zor dönemlerden geçtiğini ortaya koymaktadır. O yıllarda; "...mezkûr karye muhataralı yerde olup etrafı halî ve ıssız mahal olup ve her zaman da maktûl-ü âdemi bulunmaktan hâlî..." olmayan yerlerden bahsedilmektedir (BOA. TD. 713, 32a-38b). Eşkîyalık hareketlerinin artması doğal olarak reyanın yaşadığı yerleri terk etmesine, daha güvenli gördüğü yerlere doğru gitmesine yol açtı. Nitekim bu durum bir süre sonra devletin güvenlik amacıyla bölgede daha sıkı tedbirler

almasına yol açmıştır. Yani o döneme kadar II. Murad Vakfı reayası olan kişilerin, devletin muhataralı yerler olarak belirlediği pek çok yerde derbendlerin tesisine ve güvenliğine katkı yaparak derbentçi yazılmasına yol açtı (BOA. TD. 713; v. 32a- 38b).

Sultan II. Murad Evkafı reayasının yer değiştirmesini sadece nüfus ve güvenlik sorunlarıyla açıklamak mümkün değildir. Aynı zamanda reayanın bölgesel anlamda yaşadığı başka sorunlar da vardı ki bunların başında halktan daha fazla vergi toplanması geliyordu. İşte bu baskılar, halkın çıkar yol aramaya başlamasına neden oldu¹⁹.

Vakıf reayasının nüfus, güvenlik ve fazla vergi tahsili meseleleriyle uğraştığı yüzyılda, konargöçer reaya için daha cazip avantajlı yeni mükellefiyetler de doğdu. Bu durum yağcı reayasının yükümlülüklerini bırakarak diğer sektörlere yönelmesine yol açtı. Gelişmeler karşısında II. Murad Vakfı kendi reayasını koruyamadı. Nitekim Sultan II. Murad Evkafı'na ait tahrir defterinde; "...eskiden beri yağcı kayıt olunan iki bin nefer reaya her sene imaret-i âmiyeye üçer vukıyye yağ ve diğer rüsumlarını da vakfa vermek üzere defter-i hâkâniyeye kaydedilmişken kânuna aykırı olarak reayanın bazısını celeb, bazısını taycı ve küreci yazdıklarından dolayı ahâlinin perakende olduğu ve bu yüzden imaretin yağının tahsil olunamadığı..." ifade edilmiştir (BOA. EV. d. 7108, 2b). "Vakıf reayası konargöçer şekilde hayatını sürdürürken; celep (kasaplık hayvan alım-satımı), taycı (at yetiştirici) ve küreci (madenci) yazılma ihtiyacını neden hissetti?" sorusu oldukça önemlidir. Vakıf'ta perakende olarak hayatını sürdüren kişilerin, birden kasaplık hayvan alıp satma, saray için yetiştirilecek tayların bakımına yönelmelerini bir sebebe dayandırmak gerekirse en önemli sebep, bunların daha avantajlı vergi mükellefiyetine sahip olmalarıdır. Çünkü celep ve taycıların gördükleri hizmetler karşılığında avârız-ı divâniyyeden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır (Sertoğlu, 1986, s. 330).

Celep ve taycılar gibi Balkanlarda faal olarak çalışarak devlete hizmet eden madenciler de vardı. Vakıf yağcı reayasının madenci yazılması onun yerleşik hayata geçerek konargöçer hayatı terk ettiğinin bir başka işaretidir. Bunun dışında Osmanlı toplumunda madenlerde küreci, demirci olarak çalışmaya başlayan kişilerin askerî statüsünde sayılmaları, vakıf yağcı reayasını cezbetmiş olmalıdır. Madencilerin normal reyadan farklı olarak örfî vergilerden muaf tutulmaları da burada etkili olmuştur (Ünal, 2011, s. 424).

¹⁹ Eskiden beri celep, nüzül, avarız, otlak, arpa, gemi kerestesi ile diğer tekâlif-i örfiyyenin tamamından vakfa her sene 55.000 akçe baha teslim etmek şartıyla muaf kaydedilmişlerdir. Buna rağmen muafiyetleri dikkate alınmamış ve iki ayrı tekâlif-i örfiye ödemek zorunda kalmışlardır. bk. 7108 Numaralı Sultan II. Murad Evkaf Defteri, v.52b.

İki defterin ortaya koyduğu hususlar; Sultan II. Murad Evkafı reayasının, daha az vergi vermenin yollarını aradığını, eskiden beri cazip olan vakıf reayası statüsünü bırakarak yeni sektörlere yöneldiğini göstermektedir. Diğer bir açıdan bakıldığında, XVI. yüzyılda Balkanlardaki maden yatakları daha yoğun bir şekilde işletilmeye başlanınca, doğal olarak belirli statüye sahip olan vakıf reayasının sırf düzenli bir mesleğe sahip olabilmek, toplumda askerî sınıftan olmanın verdiği nüfuzu kullanabilmek maksadıyla bir kısmının mesleklerini değiştirdikleri anlaşılmaktadır.

Sonuçta Sultan II. Murad Evkafı'nın yağcı reayasının bir kısmı hem yer değiştirmiş hem de meslek değiştirmiştir. Her ne kadar meslek değiştirerek celep, taycı ve küreci yazılanların sayısını elimizdeki defterlerden tam olarak tespit edememiş olsak da yer değiştirenlerin sayısı hakkında defterlerde bilgi vardır. Nitekim H.989/1581-82 yılına ait birinci defter ile H.1002/1593-94 yılına ait ikinci defterin verileri karşılaştırıldığında, nüfus hareketliliğinin çapı ortaya çıkmaktadır. H.989/1581-82 tarihli birinci yağcı defterinde; Selânik'te 14, Sultanyarı'nda 125, Yenice-i Karasu'da 12, Çırpan'da 73, Akçakızanlık'ta 6, Yenice-i Zağra'da 104, Hassa-i Mahmud Paşa kasabasında 47 reaya kayıtlı iken H.1002/1593-94 yılına ait ikinci defterde bu kazalarda hiç konargöçer kaydı bulunmamaktadır. Dolayısıyla 12 yıllık süre içerisinde 381 reayanın yer değiştirdiği ve bunun da %19,1'lik bir orana denk geldiği görülmektedir.

Sonuç

Ebu'l-hayrât unvanıyla anılan Sultan II. Murad'ın vakıf yapıları Anadolu ve Balkanlardaki geniş arazileri kapsamaktadır. XVI. yüzyıl vakıf defterlerinde bu geniş arazilerde yaşayan Sultan II. Murad vakıf reayasının büyük bir kısmı, konargöçer hayat tarzını sürdürmektedir. Müteferrik olarak yaşayan konargöçer vakıf reayasının hem Bursa'daki hem de Edirne'deki imaretin ihtiyaçlarını karşıladıkları görülmektedir.

Sultan II. Murad Vakfı'nın Edirne merkezli Balkanlardaki vakıf sistemi, bölgedeki pek çok şehri kapsayan büyük bir organizasyondur. Nitekim bu kadar büyük bir organizasyon, pek çok deftere aksetmiş müesses bir düzeni karşımıza çıkarmaktadır. Balkanlardaki 22 kazaya dağılmış vakıf yağcı reayası, Edirne imaretinin ihtiyacı olan sadeyağı üretmektedir. Vakfın 22 kazadaki 1988 adet yağcı reayası, her yıl 2.542 kg. sadeyağı karşılığında *avarız ve tekâlif-i örfiyyeden* muaf sayılmaktadır.

Vakıf reayasının geleceği mücerred ve sağır olarak kaydedilen gruplardan anlaşılabilir. Defterin oluşturulduğu tarihte vakfın 22 kazada bulunan 1988 reayası, 388 yerleşim yerinde ikamet ederken; mücerred olarak kaydedilen 363 reayanın sadece, 122 yerleşim yerinde ikamet ettikleri görülmektedir. Benzer şekilde sağır olarak kaydedilmiş 296 kayıtlı sağirin 80 yerleşim yerinde ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Sağır olarak belirtilen küçük çocuk sayısı Filibe, Selânik,

Dimetoka, Yenice-i Karasu, Zağra-i Atık, Çırpan, Akçakızanlık, Edirne, Şumnu, Kırkkilisa, Yenipazar, Karinabâd ve Kızılağaç kazalarında hiç bulunmamaktadır. Dolayısıyla reaya sayısındaki azalma, vakfın toplayacağı sadeyağ miktarının azalmasına, bunun sonucunda da imaretin piyasadan sadeyağ satın almasına yol açacağından endişe vericidir. Bu durum imaretin gelecekteki faaliyetleri açısından sürdürülebilir değildir.

Sultan II. Murad Evkafı'nın yağcı reyasındaki hızlı düşüşün sürdürülebilir olmadığını belirttikten sonra bunun sebeplerini defterlerden tespit edebilmekteyiz. Defterler, XVI. yüzyılın ikinci yarısında -ilk yarısında olduğu gibi- hızlı nüfus artışının olmadığını doğrulamaktadır. Vakıf defterlerindeki mücerred ve sağır sayılarındaki düşüşten anlaşıldığı üzere, Balkanlarda demografik bir felaket yaşanmaya başlanmış ve bunun sonucunda tarımsal ekonomide üretim daralmıştır.

Öte yandan vakıf gelirlerinin düşmesinde siyasi ve sosyal şartlar da etkili olmuştur. Bunların başında fazla vergi talebi ve bölgedeki eşkıyalık olayları gelmektedir. Bunların dışında eskiden yağcı reyasıyken bazı reyanın farklı yükümlülüklerle yönelmesi, XVI. yüzyıl sonunda vakıf yönetiminde görülen önemli sorunlardır. O dönemde yağcı reyası daha az yükümlülüğe tabi olabilmek için; celep, taycı ve küreci yazılmış ve bu durum bölgedeki yağcı reyasının azalmasına neden olmuştur. Dolayısıyla söz konusu bu unsurlar, daha az vergi vermek için reyanın yükümlülüklerini bırakarak dağılmasına neden olmuştur.

Sonuçta H.989/1581-82 yılına ait ilk defter ile H.1002/1593-94 yılına ait ikinci defterin verileri aksettirilip verilen bilgiler yorumlandığında yağcı reyasının önemli bir kısmı 12 yıllık süre içerisinde yer değiştirmiştir. Nitekim birinci defterde olan, ikinci defterde olmayan kazalar ve bu kazalardaki reaya sayısı bir araya getirildiğinde yer değiştiren kişi sayısı 381'dir. Demek oluyor ki söz konusu iki tahrir arasında yağcı reyasının %19,1'i yer değiştirmiştir ki bu da vakıf için azımsanacak bir rakam değildir.

Kaynakça

A. Defterler

1. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi(TKGM)
TKGM, TT. 561 Numaralı Silistre Mufassal Evkaf Defteri
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi(BOA)
BOA, TT. 370 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri
BOA, TT. d. 597 Numaralı Silistre Mufassal Evkaf Defteri
BOA, TT. d. 7108 Numaralı Sultan II. Murad Evkaf Defteri
BOA, TD. 713 Numaralı Tahrir Defteri

B. Basılı Eserler

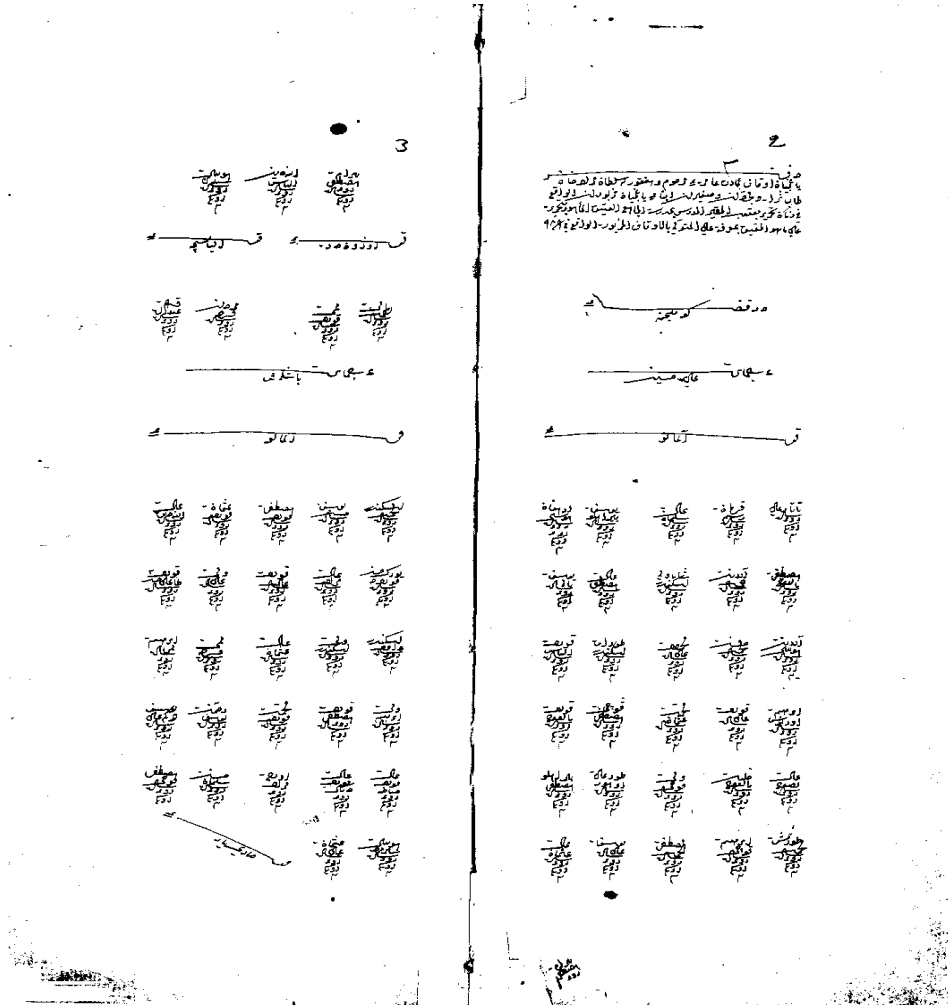
- Aköz, A. ve Doğan, Y. (2004). H.1002/1594 Tarihli Bir Vakıf Defterine Göre Edirne'deki Sultan II. Murad Câmii ve İmâreti Evkâfı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 157-177.
- Alpargu, M. (2008). 12. Yüzyıla Kadar İç Asya'da Türk Mutfak Kültürü. A. Bilgin ve Ö. Samancı (Ed.), *Türk Mutfağı* içinde (ss. 17-26). Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Aslanapa, O. (2013). *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*. Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1972). *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). Ayasofya Cami'i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 342-381.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). Fatih Câmii İmâreti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 297-341.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 239-296.
- Barkan, Ö. L. (1962-1963). Saray Mutfağının 894-895(1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 380-398.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2, 279-386.
- Barkan, Ö. L. (1942). Vakıfların Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller. *Vakıflar Dergisi*, 2, 354-365.
- Barkan, Ö. L. (2001). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları Kanunlar I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

- Başar, F. (2011). Osmanlı Akıncı Ailelerinin Balkan Tarihindeki Yeri. *Balkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri* içinde (ss. 215-231). Bükreş.
- Bilgin, A. (2000). *Osmanlı Sarayının İâşesi (1489-1650)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bulduk, Ü. (1997). İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30, 37-52.
- Çetin, A. (2008). Karahanlı-Selçuklu-Memlûk Çizgisinde Türk Mutfağı. A. Bilgin ve Ö. Samancı (Ed.), *Türk Mutfağı* içinde (ss. 27-38). Ankara: TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Emecen, F. (2011). Sakız Adasının Sakızları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi. *Osmanlı Araştırmaları*, 37, 1-16.
- Faroqhi, S. (2002). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*. E. Kılıç (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gökbilgin, M. T. (2007). *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Gülten, S. (2009). XVI. Yüzyılda Söğüd Yörükleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 50, 235-242.
- İnalçık, H. (1985). Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700. *Studies in Ottoman Social and Economic History* içinde (ss. 283-337). London: Variorum Reprints.
- İnalçık, H. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu: Klâsik Çağ (1300-1600)*. R. Sezer (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2006). Murad II. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, içinde (Cilt. 31, ss. 165-172).
- İnbaşı, M. (2002). Balkanlar'da Osmanlı Hakimiyeti ve İskan Siyaseti. *Türkler* içinde (Cilt. 4, ss. 154-164). Ankara.
- İpşirli, M. (2011). Temliknâme. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 40, ss. 430-431). Ankara.
- Kaplanoğlu, R. (2015). Tahrir Defterlerine Göre Sultan II. Murad'ın Bursa Vakıf Köyleri. İ. Yaşayanlar (Ed.), *Sultan II. Murad ve Dönemi* içinde (ss. 502-504). Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Kasaba, R. (2012). *Bir Konargöçer İmparatorluk*, A. Ortaç (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kiel, M. (2013). Yanbolu. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, ss. 312-315). Ankara.
- Kiel, M. (2014). Gümülcine, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 14, ss. 268- 270). Ankara.
- Koç, Y. (2005). Osmanlıda Toplumsal Dinamizmden Celalî İsyanlarına Giden Yol ya da İki Belgeye Tek Yorum. *Bilgi*, 35, 229-245.
- Köç, A. (2011). Sultan II. Murad Vakfı'nın Edremit Mukataaları (1530-1641). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 30, 42-74).

- Kramers, J. H. (1993). Murād II. *EI*, (Cilt 7, s. 595). London-New York.
- Kuban, D. (2016). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yayınları.
- Lu, Vi An. (2018). XIV ve XVII. Yüzyıllarda İklimsel ve Doğal Şartların Osmanlı Devleti'ne Etkisi. *Pesa International Journal of Social Sciences* 4/2, 216-240.
- McGowan, B. (1981). *Economic Life in the Ottoman Europe; Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orbay, K. (2005). Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları. *Vakıflar Dergisi*, 29, 27-41.
- Orbay, K. (2011). Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mâlî Tarihi (1608-1641). *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(2), 293-322.
- Orbay, K. (2011). Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl Başlarında Üç Şerefeli Camii Vakfı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 159-165.
- Orbay, K. (2014). Edirne Muradiye Vakfı'nın Malî Yapısı ve Gelişimi (1598-1647). *Belleten*, 283, 983-1033.
- Orbay, K. ve Oruç, H. (2013). Sultan II. Murad'ın Edirne Câmî'i Şerif ve Dârü'l-Hadis Vakfı (1592-1607). *Tarih Dergisi*, 56, 1-24.
- Öz, M. (2009). Modernleşme Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri. O. Köse, (Ed.), *Osmanlıdan Günümüze Eşkıyalık ve Terör* içinde (ss. 33-40). Samsun.
- Selçuk, H. (2002). Rumeliye Yapılan İskanlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri 1432-1481. *Türkler* içinde (Cilt 4, ss. 177-186). Ankara.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Şahin, İ. (1997). Hasköy. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 16, ss. 390-391). Ankara.
- Şahin, İ. (2013). Yanbolu, *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt 43, ss. 63-75). Ankara.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Todorova, M. N. (1988). Was There a Demographic Crisis in the Ottoman Empire in the Seventeenth Century?. *Etudes Balkaniques*, 2, 55-63.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1958). Sultan II. Murad'ın Vasiyetnâmesi. *Vakıflar Dergisi*, 4, 1-23.
- Ülken, H. Z. (1971). Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği. *Vakıflar Dergisi*, 9, 13-37.
- Ünal, M. A. (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Ünver, A. S. (1952). *Edirne Muradiye Câmii*. İstanbul: Kemal Matbaası.
- Ürekli, B. ve Yörük, D. (2004). H.1002/M.1594 Tarihli Bir Vakıf Defterine Göre Edirne'deki Sultan II. Murad Câmii ve İmâreti Evkâfı. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 17-39.
- Yerasimos, M. (2014). *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yemek Kültürü*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Ekler

Ek 1. BOA. TT. d. 597 Numaralı Silistre Mufassal Evkaf Defteri

TT_0597

Ek 3. Yağcıyân Kanunnamesi Transkribi

Kanunname-i cedîd-i Yağcıyân; der defter-i cedîd-i hakânîde mukayyed olan budur ki zikr olunur: Yağcılardan her senede vukıyyesi 400 dirhem olmak hesabı üzere 3'er vukıyye rûgan-ı sâde alınub.

Ve evlâd-ı zükûrının hadd-i bülüğdan 20 yaşlarına varınca 8'er akçe resm-i mücerred ve 20 yaşlarından sonra anlardan dahi 3'er vukıyye rûgan-ı sâde alınub.

Ve mezkûr Yağcılar şimdiye değin her 3 re's ganemden birer akçe resm viregeldikleri der devlete arz olundukda memâlik-i mahruse-i şehinşâhîde her 2 re's ganemden 1'er akçe resm alınmak kanunda mukarrer olmağın mezkûr Yağcılardan dahi ol kânun üzere her 2 re's ganemden 1'er akçe resm alınmak ferman olunduğu.

Ve Yağcıların kızlarından bekâr seyyibeye müteallik olan nikâhların ki cem'î rüsûmı ve beytü'l mâl ve mâl-i gâib ve mâl-i mefkûd ve bâd-i hevâ ve cürm-ü cinâyet ve ellerinde bulunan Yava ve kaçgunlar vakf için zabt olunub.

Ve cemaat başıları olan kimesnelerden hizmetleri mukabelesinde resm-i hâneleri için Yağ alınmayub dahi 60 re's ganemden resm alınmayub ve ziyâdesi hesab olunub her 40 ganemde cemaat başılarından birer önke rûgan-ı sâde alınub.

Ve merkûm Yağcılar hizmetleri mukabelesinde avârizdan ve sâir tekâlif-i örfiyyeden muaflar olub asla kimesne dahl ve taarruz eylemeyüb.

Ve mütevelliler haymana tâyifesinden kendüler murâd itdükleri kimesneleri Yağcıları tahrir tekml olundukdan sonra Yağcı kayd ederlermiş.

Min ba'd Yağcı yazılmak için cedîd emr-i şerif virilmeyince Yağcı yazılmaya deyü emr olunduğu defter-i atık-i hakânîde mukayyed bulunmağın defter-i cedîd-i hakânîde cemi' mezbûr umûr-ı ria'âyet olunmaklık üzere kayd olundu.

Mâ vâki' defter-i tahrîr be sebebü'l emri'l mağfirullah varid ale'l el- hakîr Yakub el- müderris bi-medresetü'l el Câmî'ü'l Atık fi Edirne'yi Mahmiyye.

Harita 1. Yağcı Reayasının 1581 ve 1593 Yıllarında Yaşadığı Bölgeler ve Değişimi

